

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2-31.09:[323.272:17.026]

DOI <https://doi.org/110.32838/2710-4656/2021.5-2/11>

Вірченко Т. І.

Київський університет імені Бориса Грінченка

МАЙДАН В УКРАЇНСЬКОМУ РОМАНІ ПРО РЕВОЛЮЦІЮ ГІДНОСТІ: ПОЕТИКА І МІФОЛОГІЯ

У статті проінтерпретовано три романи про Революцію Гідності, написані жінками та видані упродовж 2015–2016 років: «Синдром листопаду» Вікторії Амеліної, «Вертеп. #РоманПроМайдан» Олени Захарченко, «Покров» Люко Дашвар. Дослідницьку увагу зосереджено на образі Майдану, який є джерелом творення метафоричних смислів і розкривається в архетипах Хаосу / Порядку, Свій / Чужий. Зазначимо, що в межах комплексної теми аналогічне дослідження проведене Романом Козловим на матеріалів романів про Революцію Гідності, написаних чоловіками. Узагальнювальні висновки були презентовані на Міжнародній конференції «Географічний простір і художній текст». Досягнення поставлених завдань стало можливим завдяки теоретичним засадам дослідження, в основу яких покладені концепції Нортон Фрая, Олени Бондаревої, Я. Поліщука та І. Зварича. Теоретичний засновок щодо концентрації в міфологічних структурах загальнокультурної пам'яті сприяє тому, щоб висновувати про стратегії формування колективної пам'яті. Для цього фокус дослідницької уваги був звернутий на Майдан як сюжетну одиницю, метафору та міфологеми. Помічено, що автори апелюють до життєвого досвіду читачів і позитивного ставлення до Майдану. Разом із тим письменницька увага також звернута на трансформацію і формування позитивної міфологеми Майдану.

У першому випадку Майдан постає місцем сили, де герой може зазнати внутрішньої еволюції, розвитку почуття гідності. Саме тому міфологема Майдану тісно пов'язується з дією національної ідентичності. Викристалізація цієї ідеї відбувається в парі архетипів Свій / Чужий. Макрометафора Майдану найрозлогіше представлена в романі Люко Дашвар «Покров». Систематизуючи всі наявні семантичні нашарування, можна виокремити п'ять значень: джерело сили, внутрішній вогонь, каталізатор рішень, спосіб життя, місце самоактуалізації свого.

У перспективі в дослідницьке поле має потрапити увесь масив текстів.

Ключові слова: роман, Революція Гідності, Майдан, міф, архетип.

Постановка проблеми. З есеїстики Я. Грицака стає відомо, що фахові історики здебільшого не надають переваги вивченню історичної пам'яті, оскільки науковці потребують «твердих фактів» (*res gestum*). Втягнутість у таку дискусію дає підстави вченому висновувати, що «більшість цих досліджень має поверховий характер» [6, с. 262]. Варто погодитись, що так відбувається тому, що без уваги лишається суспільна рецепція. Історику в нагоді можуть стати соціологічні дослідження, а також твори художньої літератури як інструмент формування колективної історичної пам'яті. Підтвердження припущення знаходимо в міркуваннях П. Берка: «Вплив наративів, що містять романи, газети чи фільми, на розуміння людьми

власних вчинків або вчинків сусідів також привертат увагу істориків» [11, с. 329]. Історикам варто наслідувати методи романістів, оскільки, по-перше, є нагода «мати справу з колективними поглядами» [11, с. 333], по-друге, є можливість інтерпретувати «образи й символи, які зумовлюють спогади». Їх важливість у тому, що «вони як носії змісту (семіосфери) приваблюють історичну свідомість, хоча самі й не несуть і не конденсують у собі історій, що їх розповідають у зв'язку з ними чи використовують їхню символічну силу. Архетипні символи як інтерпретативні зразки пам'яті в історичному інтерпретуванні часового досвіду можуть відігравати вагомий роль, вони можуть бути принципами, що надають значення,

змістовими генераторами часу» [15, с. 120]. Але ланцюг складників, що визначають актуальність формування колективної пам'яті, засобами художнього слова не вичерпується, оскільки колективна пам'ять вибудовує нашу ідентичність, формує уявлення про самих себе, а отже, сприяє самопізнанню, що ще раз увиразнює актуальність заявленої теми. Ця розвідка, окрім сказаного, – внесок в історію сучасної літератури, тому цінним є досвід Єжи Топольського, який твердить, що в історичній нарації вагомий роль може виконати міф революції, оскільки його суттю є «переконаність в існуванні в історії таких подій, фактів, процесів, що спроможні ділити перебіг історії на відрізки, в яких виразно видно відмінність між ситуацією до і після революції» [16, с. 220]. Міф революції в істориків може виступати складником механізму конструювання нарації, а літературознавці можуть побачити в ньому механізм конструювання колективної пам'яті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному літературознавстві над осмисленням літератури про події Євромайдану та війни на сході України системно працюють Н. Герасименко, Я. Поліщук та О. Пухонська. Н. Герасименко, попри те, що стверджує існування нового напрямку – сучасної воєнної літератури, – все ж схильна вважати, що «твори про Майдан і війну 2014–2018 рр. найчастіше обертаються такими собі приватними “літописами самовидців”, а ось описуватимуть її розлого дещо пізніше, після завершення неоголошеної війни та повернення тимчасово непідконтрольної території України. Тоді письменники творитимуть героїчні образи й міфологію, так чи інакше присутню у всіх воєнних творах світової літератури» [5, с. 115].

Іншу ситуацію спостерігаємо з дослідженням драматургії такої самої тематики. Н. Мірошниченко у статті «Неоміфологія і трансформація структури драми», аналізуючи суспільні процеси у міфологічному контексті, «бере за основу, що події Революції Гідності сформували унікальний міфологічний феномен – “міф Майдану”». Навряд чи варто сперечатися з драматургознавицею, яка для свого дослідження вибрала таку засновкову тезу: «“Міф Майдану” ... вочевидь, має мистецьке походження, адже від початку він формувався як феномен громадянського суспільства в опозиції до влади й існуючої традиції» [10, с. 36]. Актуальність, важливість таких досліджень у тому, що «“міф Майдану” має змогу стати основою формування свідомості новітньої України» [10, с. 36].

Вибраним романам загалом пощастило на літературно-критичні висловлювання. Так, у романі «Синдром листопаду» з емоційно багатою палітрою підзаголовку «Homo Compaties», Я. Поліщук зазначає вправно організований текст, який «не схожий на лінійну сповідь персонажа. Його композиція ускладнена багатьма мікросюжетами (снами-видіннями героїв), та й майданна героїка зображена не так прямолінійно. Революція – не тільки місце душевного піднесення й осяяння, вона стає для Кості фатальними завершеннями життєвих митарств. Авторка провокує читача до неоднозначних роздумів про добро і зло, про правду і плату за неї» [14, с. 35].

Але шлях до цінностей, які формував Майдан, у кожного різний. Письменниці цікаві ті, кого уособлює Костянтин Гаврилович Нечай.

Постановка завдання. Розв'язання окреслених глобальних проблем вимагає чіткої постановки локального завдання: на матеріалі трьох жіночих українських романів про Революцію Гідності («Синдром листопаду» В. Амеліної, «Вертеп. #РоманПроМайдан» О. Захарченко, «Покров» Любо Дашвар) дослідити художній геообраз Майдану. Попередньо методика дослідження була апробована у співавторстві з Р. Козловим під час VII Міжнародної наукової конференції «Художні феномени в історії та сучасності» («Географічний простір і художній текст»). Так, геообраз Майдану доцільно розглянути в трьох площинах: 1) як сюжетну одиницю; 2) як метафору; 3) як міфологему.

Теоретичними засадами дослідження стали погляди Н. Фрая [17] на суть міфу як структурного принципу, що організовує текст, суголосні установки Я. Поліщука щодо функцій міфу, зокрема «забезпечення “переживання” спільноти» («на відміну від буденного досвіду людини, в якому вона має досить обмежені контакти із загалом та примітивну перцепцію спільних інтересів, у міфі оприявнюється високе (ідеальне) уявлення про спільноту (людство, суспільство, націю, соціальну групу та ін.), таке необхідне для відрафінування високої, благородної позиції особистості» [13, с. 21]), І. Зварича, який міф бачить інструментом ілюстрації сутності об'єкта («міф констатує і цим абсолютно вичерпує буттєву сутність констатованого» [8, с. 31]), тлумачення цієї сутності та О. Бондаревої, яка справедливо помітила, що «новітнє міфотворення в українській суспільній свідомості, пов'язане з формуванням нової картини світу та оформленням її базових категорій, набуває ознак територіальної та ідеологічної автономності» [3]. На матеріалі

українського драматургічного контексту кінця ХХ – початку ХХІ століття дослідниця зазначає, що нове міфотворення проявляється не на структурі твору, а в «більш локальних регістрах: сюжетному, мотивному, образному, інтертекстуальному, контекстальному, жанровому» [4, с. 125].

Вибір міфокритики для розв'язання окреслених проблем не випадковий, адже, по-перше, як справедливо зазначав А. Нямцу, міфологічні структури виступають «своєрідними концентратами загальнокультурної пам'яті» [12, с. 3].

Виклад основного матеріалу. Сюжетна одиниця. У романах Люко Дашвар, Олени Захарченко та Вікторії Амеліної виразно помітно, що авторки тяжіють до двовимірності. У «Вертепі. #РоманіПроМайдан» події відбуваються на нижньому й верхньому поверхах відповідно. За допомогою нижнього поверху авторка відображає природне бажання вижити, можливо, страх смерті. Верхній поверх – усвідомлений шлях до власної сили й приналежності: «*Я відчула, як усі переживання, усе, що було цієї ночі, відходить від мене, а я заповнююся такою якоюсь каменюкою, упертістю, відчуттям, що я тут є, я – частина цього натовпу, натовп – це я, у мене сто колів, тисяча рук, я велика, гігантська, сильна, я все можу й мушу боронитися від цього беркуту, що хоче знищити мене. Час зупинився, його більше не було. Спогади й життя стерлися, їх більше не було. Треба тільки бути тут, виконувати роботу в загальному ритмі, не давати знищити мене, нас*» [7, с. 272].

У романі «Покров», окрім подій, які тривали з листопада 2013 р. по лютий 2014 р., спостерігаємо екскурс у минуле – події 1843 р. в житті багатого хорунжого Яреми Дороша і долі його семи колін. Завдяки такому художньому рішення у виразнюється важливість відповіді на питання «Ким ми є?» як необхідної умови усвідомлення власної ідентичності.

Образ українського Майдану в романі «Синдром листопаду» вперше з'являється в третій частині як місця, де «народ і ціле людство залишається і росте, готуючись відбивати удари долі» [1, с. 230]. Авторці важливо виразити, що народ виявився готовий захищати своє право бути вільним, тому Майдан виявляється місцем сили, де зникає почуття страху бути побитим, приниженим, покаліченим, натомість у виразнюється почуття гідності.

Український Майдан упродовж усього сюжету протиставляється Майдану Ат-Тахрір як спосіб підсилити думку, що джерела народного гніву здебільшого одні й ті самі – збереження гідності, а спосіб протистояння – мирне повстання.

Динаміка внутрішнього розвитку (втрата страху), суголосна динаміці розвитку сюжету і темпу дій – боротьби, притаманна всім романам: «Відбивався, бо на мене нападали. Йшов в атаку, бо хтось сказав, що загинув багато, і вони не повинні померти марно» [1, с. 277].

Майдан постає живим організмом, який здатний оточувати і нести страх, муки, смерть. Власне таке розуміння нібито лежать на поверхні, з огляду на історичний факт переростання Революції Гідності у війну на сході. Але для відповідального громадянина і вдумливого читача Майдан – метафора.

Безперечно, Майдан – макрометафора, образний центр, наділений емоційністю та образністю, яка в кожному вибраному творі розвивається/розкривається по-різному, найширше – у творі Люко Дашвар «Покров».

Кола значень, які формуються навколо Майдану, перебувають у семантичних взаємозалежностях і засвідчують безперервний процес змін.

1) Майдан – джерело сили, центр опору для більшості українців, навіть тих, хто хоче бути поза політикою, адже для них найбільша цінність – воля. Етап конденсації народних зусиль передається динамічно: «*Душа горіла, руки чесались, вимагали термінових дій – сьогодні ж, прямо зараз!*» [9, с. 24]. Синонімічною є метафора Майдану – серця тих людей, які точно знають вектор власного руху;

2) метафоричний внутрішній вогонь сильних, небайдужих особистостей породжує розуміння Майдану як вогню, який не лише зігріває, а й просвітлює: «*Прокинулися всі: добрі і злі, хоробрі і страхополохи, злодюжки і чесні, старі і малі, порядні, надлюки, мрійники, реалісти... Усі!*» [9, с. 30];

3) очікувано, що конденсація потужної енергетики виступає каталізатором рішення: «*Так далі жити не можна!*» [9, с. 42], що у виразнює межу «нормальності», ціннісних пріоритетів, а Майдан стає моральним індикатором, адже майданівців об'єднує суцільна довіра [9, с. 93];

4) передостаннє коло варто сформулювати як Майдан – спосіб життя, оскільки «*Майдан – усюди. Кожен у своєму будинку нині має шанс жити по-справжньому. Робити справжнє діло, поважати людей, не брехати, забути про заздрість, ненависть, любити...*» [9, с. 71].

5) прийняття саме такого способу життя формує найширше і найважливіше значення – Майдан – місце самоактуалізації свого, формування/віднайдіння ідентичності. Цей процес психологічно непростий, передбачає стадії заперечення, відмежування, дратівливості, сумніву, страху

з присмаком агресії і прийняття, служіння. Чому це стало можливим? На це питання Люко Дашвар дає чітку й однозначну відповідь: «*Майдан не ламає, він вибудовує, творить нову історію, нове життя, нових людей*» [9, с. 129]. Схожі стадії переживає персонаж роману Вікторії Амеліної. Костя Нечай переживає внутрішні трансформації запечення («*Я заснув із твердим рішенням більше новин не читати*» [1, с. 233]), дратування («*перехожі із жовто-блакитними стрічками драгували мене*» [1, с. 233]), небажання стати причетними до людей, які мають віру («*в те, що можна щось змінити*» [1, с. 233]), пошуком відповіді на питання: «*Хіба ... є за що вмирати чи бодай мерзнути?*» [1, с. 237]. Письменниця уважна до деталей, через які може виявлятися причетність – спів гімну, жовто-блакитна стрічка, емпатію до протестуючих, – все це маркери національної ідентичності.

На коментування заслуговує і число 5, яке оприявнилось у результаті аналізу, адже міфологічний словник фіксує, що 5 «означає цілісність людського буття, <...> символізує самопізнання» [1, с. 584].

Майдан – міфологема. Міфологема Майдану пов'язується з ідеєю особистісної ідентичності. Йдеться не лише про усвідомлення своєї національної, родової приналежності, а усвідомлення себе як особистості, наділеної почуттям гідності, свободи, волі вибору. Викристалізовування цієї ідеї відбувається у двох парах архетипів. Кожна з письменниць серед персонажів романів увиразнює конфліктну пару – носіїв протилежних цінностей. Так, Люко Дашвар змальовує світоглядне протистояння Мар'яни і Полі, де перша егоцентрично вважає, що «*краще власними справами займатися, а не по майданах бігати, якщо хочеш колись... хатку в Провансі купити...*» [9, с. 29], а друга – щира патріотка. Внутрішньої еволюції зазнає Мар'яна, тому вона і цікавить авторку найбільше. Подібне спостерігаємо і в романі Вікторії Амеліної, про що авторка зізнається в інтерв'ю: «*Найближчі мені герої – Костя Нечай і Лізка <...> Лізка – така, якою я хотіла би бути, Костя Нечай – той, ким я часом виявляюся. <...> І Костя обирає між власним комфортом, за який так борюся, та іншими, яких так старанно не бачить*» [2].

Так ненав'язливо оприявнюється розподіл між Своїми і Чужими. Цей поділ актуалізував Майдан, адже передбачав вибір. Але розуміння межі між своїми й чужими змінне. Якщо спочатку читач не відчуває симпатії до тих, хто не має сформованої ідентичності, адже вони чужі щодо Майдану, то внутрішній розвиток, якого

знають герої, увиразнює інший зміст, і Чужим однозначно стає Ворог. Свій же не лише концентрується на деталях, а й здатний бачити справжню сутність Іншого («*Він був справжній, щирий, і, мабуть, коли співав гімн, трохи фальшивив і клав руку на серце*» [1, с. 276]), приймати Майдан як свій («*Я лишень боронив наш Майдан*» [1, с. 277]), готовий розділити чужий біль («*Той біль вирубав мене. Чий біль? Здається, мій, розділений з цілим світом, з тисячею біноклів – очей. Чи чужий? Немає різниці*» [1, с. 280]).

О. Захарченко виразніше представила світ ворогів Майдану [7, с. 8], але авторка розуміє, що світ людських стосунків складний і позбавлений однозначності, тому і вводить думки героїні: «*Але я вже навчилася за ці місяці революції балакати з ними, тими, хто стояв, перегороджуючи вулицю, бо мені весь час треба було тими вулицями ходити...*» [7, с. 10–11].

Хаос постає двовимірним у романах. З одного боку, так виявляється сум'яття в душі персонажів, наділених внутрішньою силою до змін, з іншого боку, це стан, коли герої діють не завжди усвідомлено, але з внутрішньої потреби: «*Я розбирала тротуар на каміння, не розуміючи, навіщо я це роблю, навіщо я взагалі тут, одночасно розуміючи – що негайно треба це робити, не можна цього не робити*» [7, с. 220]. Гармонія – це ніщо інше як усвідомлення власної місії й відповідальності за долю країни й нації від власних рішень: «*Я тут мушу. Я ж чоловік. Мушу діяти. Не лише співчувати*» [1, с. 277].

Висновки і пропозиції. Герої пояснюють важливість своєї присутності на Майдані тим, що це шлях до збереження себе, народу й нації. Саме тому й актуалізується пошук відповіді на питання: «*Ким ми є?*» Можна припустити, що для письменниць важливо у вибраний спосіб – через новітнє міфотворення – долучитися до формування колективної пам'яті, яка зумовлює усвідомлення власної ідентичності. Цьому мають сприяти п'ять виокремлених метафоричних значень Майдану (від сили, вогню й енергетики до прийняття рішень та визначення способу життя) та розтлумачення міфологеми Майдану (від відмови від Чужого та подолання Хаосу до віднайдення Себе та відновлення Гармонії).

Окреслюючи перспективи дослідження, варто сказати не лише про потребу вивчення заявленої проблеми на ширшому матеріалі, а й про можливість дослідження історико-культурних зв'язків, на які виводить аналіз змін у структурі твору, а значить, і на творення «тотальної історії літератури».

Список літератури:

1. Амеліна В. Синдром листопаду, або Номо Comptiens : роман. Харків : Віват, 2015. 288 с.
2. Амеліна В. Література має залишати простір для сумнівів, спогадів, злості й любові. URL: <https://pen.org.ua/publications/viktoriya-amelina-literatura-maye-zalyshaty-prostir-dlya-sumniviv-spogadiv-zlosti-j-lyubovi/>
3. Бондарева О. Міф і драма у новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання. Київ : Четверта хвиля, 2006. 510 с.
4. Бондарева О. Українська драматургія останньої третини ХХ – початку ХХІ століття: динаміка зміни пріоритетів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2009. Вип. 27. С. 125–132.
5. Герасименко Н. Словами очевидців: література від Євромайдану до війни. Тернопіль : Джура, 2019. 128 с.
6. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. Есеї. Київ : Критика, 2011. 350 с.
7. Захарченко О. Вертеп. #РоманПроМайдан: роман. Київ : Нора-Друк, 2016. 288 с.
8. Зварич І. Міф і слово в просторово-часовому моделюванні дійсності: навчальний посібник. Чернівці : Рута, 2005. 104 с.
9. Люко Дашвар. Покров. Харків : КСД, 2015. 384 с.
10. Мірошниченко Н. Неоміфологія і трансформація структури драми. *Курбасівські читання*. 2016. № 11. С. 32–50.
11. Нові підходи до історіописання / за ред. Пітера Берка ; пер. з англ. Київ : Ніка-Центр, 2010. 368 с.
12. Нямцу А. Загальнокультурна традиція у світовій літературі. Чернівці : Рута, 1997. 223 с.
13. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 392 с.
14. Поліщук Я. Реактивність літератури. Київ : Академвидав, 2016. 192 с.
15. Рюзен Йорн. Нові шляхи історичного мислення. Львів : Літопис, 2010. 358 с.
16. Топольський Єжи. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. Київ : Видавництво «К.І.С.», 2012. 399 с.
17. Frye N. *Anatomy of Criticism. Four essays*. Princeton. Princeton University Press. 1973. 586 с.

Virchenko T. I. MAIDAN IN THE UKRAINIAN NOVEL ABOUT THE REVOLUTION OF DIGNITY: POETICS AND MYTHOLOGY

The article interprets three novels about the Revolution of Dignity, written by women and published during 2015–2016: Victoria Amelina's "November Syndrome", Olena Zakharchenko's Nativity Scene. #RomanProMaidan », Luko Dashvar "Pokrov". Research attention is focused on the image of the Maidan, which is the source of the creation of metaphorical meanings and is revealed in the archetypes of Chaos / Order, Own / Stranger. Note that within the complex theme, a similar study was conducted by Roman Kozlov on the materials of novels about the Revolution of Dignity, written by men. Summary conclusions were presented at the International Conference "Geographical Space and Artistic Text". Achieving the tasks became possible due to the theoretical foundations of the study, which are based on the concepts of Nortop Fry, Elena Bondareva, J. Polishchuk and I. Zvarych. The theoretical basis for the concentration in the mythological structures of general cultural memory contribute to the conclusion of strategies for the formation of collective memory. To do this, the focus of research attention was turned to the Maidan as a plot unit, metaphor and mythologism. It is noticed that the authors appeal to the life experience of readers and a positive attitude to the Maidan. At the same time, the writer's attention is also paid to the transformation and formation of a positive mythology of the Maidan.

In the first case, the Maidan appears as a place of strength, where the hero can undergo internal evolution, the development of a sense of dignity. That is why the mythology of the Maidan is closely connected with the action of national identity. The crystallization of this idea occurs in a pair of archetypes of one's own / another's. The macrometaphor of the Maidan is most extensively presented in Luko Dashvar's novel The Shroud. Systematizing all the available semantic layers, we can distinguish five meanings: the source of power; inner fire, the catalyst for decisions, lifestyle, place of self-actualization.

In the future, the whole array of texts should get into the research field.

Key words: novel, Revolution of Dignity, Maidan, myth, archetype.